

Att skriva och bli tillskriven lärobokshistoria: Svar till Lennart Andersson Palm

KLAS-GÖRAN KARLSSON* *Lunds universitet*

Att få epitetet revisionist i historikersamhället är inte sällan att betrakta som hedersamt, åtminstone om man inte ger sig på att omtolka de stora historiska sanningarna. Ofta kommer revisionismen från vänster, som en kritik mot förhärskande "borgerliga" eller "liberala" tolkningar. I Lennart Andersson Palms analys av mitt kapitel "Havet som vallgrav" i läroboken *En samtidig världshistoria* utmålas jag som revisionist, men knappast på grund av mina vänsterradikala tolkningar. Snarare kopplas jag ihop med den antisovjetiske och antikommunistiske ukrainske premiärministern Jatsenjuk och dennes huvudlösa uttalande att "Sovjet invaderade Ukraina och Tyskland". I samma vida fålla finns också den "anglosaxiskt präglade populärkulturen" och den tilltagande allmänna högerorienteringen i Europa. Det som i Palms ögon förenar alla oss högerrevisionister är att vi omtolkar andra världskrigets skuldfråga i anti-sovjetisk riktning genom att placera Stalin bredvid Hitler på de skyldigas bänk. Vi anklagas för att dels jämställa de nazistiska och sovjetkommunistiska historierna, dels lägga hela förloppet under andra världskriget tillrätta för att det skall passa vår högerideologi.

Det är ingen lätt uppgift att argumentera med Palm, särskilt som jag utpekas som revisionist i fråga om tolkningen av andra världskriget, medan mitt lärobokskapitel de facto handlar om efterkrigstiden. Men för honom är det inget problem. Han plockar friskt argument från både Martin Hårdstedts och mitt lärobokskapitel, utan att bemöda sig om att göra åtskillnad. Det jag inte har skrivit om kriget tillskriver Palm mig i stället, på fri hand, men samtidigt utifrån sina hårt styrda förhands-

* Professor i historia

uppfattningar. När jag påstås avfärda Nürnbergrättegångarnas domslut och "leder läsaren" att tro att det saknades en Stalin på de anklagades bänk i Nürnberg är det bara en försåtlig taktik av Palm att leda *Historisk tidskrift*-läsaren att förstå att min antikommunism, antisovjetiska hållning och russofobi trotsar historisk sakkunskap och värdering. I ett annat avsnitt "ger jag läsaren intrycket" att den sovjetiska krigsinsatsen kan reduceras till en "propagandabluff". När man läser en sådan slutsats undrar man om han tillämpar denna metodik att på lös grund spetsa till och misstänkliggöra tolkningar som inte passar hans egna på all historia, eller om den är anpassad just för att bemöta revisionister som jag.

När Palm citerar min upplysning att "Polen attackerades från två håll i krigets början" kan jag inte ens föreställa mig vad jag utifrån mitt revisionistiska uppsåt vill få läsaren att lära sig, om inte den faktiska informationen att de båda angriparstaterna gjorde verklighet av den sovjetisk-tyska paktens hemliga tilläggsprotokoll om inflytandesfärer i östra Europa genom sina massiva attacker på Polen. Som Palms auktoritativa källa McKay, Hill och Buckler konstaterar hade också Storbritannien och Frankrike i förspelet till undertecknandet varit med i budgivningen med Stalin – och med Hitler. Kombinationen av att den sovjetiske ledaren misstrodde västmakterna och att Tyskland erbjöd honom substantiella territoriella vinster avgjorde emellertid saken, är deras slutsats.¹ Pakten gav Hitler klartecken att starta det europeiska krig som han hade planerat ända sedan han kom till makten. Bara några dagar efter det sovjetiska anfallet möttes de båda ockupationsarméerna där gränsen dragits i paktöverenskommelsen. I både östra och västra Polen följde ett extremt brutalt underkuvande av dem som bebodde dessa nyerövrade territorier, även om jag inte har svårt att hålla med Jan Gross om att det fanns en skillnad i graden av "pervasive discriminatory contempt" mot befolkningarna, som talar till sovjetockupationens fördel. Samtidigt behöver Gross slutsats att sovjetmakten till skillnad från nazisterna inte styrde de nyerövrade områdena annorlunda än hemterritorierna uppfattas som en förmildrande faktor, med tanke på det krig som sovjetmakten hade fört mot den egna befolkningen under lång tid

1. John P. McKay, Bennett D. Hill & John Buckler, *A history of world Societies* (4 upplagan, Boston 1996) s. 1077.

och som hade intensifierats under åren före andra världskriget.² Det är den historia som Palm ägnar en mening och som han av någon anledning döljer under de positiva karaktärsdrag som i hans ögon präglade sovjetsamhället.

När jag också framhärdar i att Storbritannien var Tysklands huvudmotståndare under hela kriget, gör jag det utifrån insikten att Tyskland och Sovjetunionen fram till sommaren 1941 genom pakten stod på samma sida, även om Palm gärna förtränger detta historiska faktum. Den stora militära envigen utkämpades tveklöst på sovjetisk mark under åren 1941–1945. Men Storbritannien var under hela kriget det fiendeland som i politisk mening utgjorde nazisternas motpol, som demokratins, de mänskliga rättigheternas och frihetens garant och hopp. Jag hoppas men är långtifrån säker på att Palm håller med mig i denna slutsats. Det finns illavarslande tecken i hans text på att så inte är fallet.

Vad jag i mitt kapitel i själva verket analyserar är verkningarna och konsekvenserna av andra världskriget, särskilt i Östersjöområdet, där krigsåren kom att sätta tydliga och långvariga spår och förändra både kartbild, maktbalans och samhällsstrukturer. Kriget och dess efterspel gjorde Östersjön till en vallgrav. I mitt andra maritima ansvarsområde, Nordsjöregionen, var krigets resultat alls inte lika komplicerade och konfliktfyllda att framställa. Det var sålunda inte mitt syfte att diskutera förutsättningarna för undertecknandet av Molotov-Ribbentroppakten. Det låg inte på mitt bord. Hade det gjort det, hade jag i enlighet med vad som redan anförts konstaterat att det var två aggressiva Östersjömakter som genom icke-aggressionspakten manifesterade sin beslutsamhet att dela upp de mellanliggande territorierna mellan sig. Det ingick emellertid också i den omedelbara motivbilden att söka anstånd med den interna uppgörelse, som knappast kunde undvikas med tanke på de tyska krigsmål, som också omfattade ett tysk-nazistiskt Östeuropa, och att försäkra sig om att inte bli lämnad ensam i spelet om positionsbestämningar inför kriget. Anståndet var för Stalins del särskilt viktigt, eftersom han 1937 hade låtit rensa ut den mest dugliga delen av militärledningen.

2. Jan T. Gross, *Revolution from abroad: The Soviet conquest of Poland's western Ukraine and western Belorussia* (Princeton 1988) s. 230–231; Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad: Sovjetmaktens krig mot den egna befolkningen* (Stockholm 2003).

Däremot blev konsekvenserna av pakten mycket framträdande i slutet av och efter kriget, då de baltiska republikerna tillsammans med östra Polen och rumänska Bessarabien, men inte Finland, infogades i sovjetstaten. Det var få balter som efter kriget skrev under på den ljusa bild av progressiv sovjetisk samhällsutveckling på alla livets områden som Palm tecknar, särskilt bland de tiotusentals människor som drabbades av att tvångsdeporteras österut. GULAG-systemet var som mest utbyggt i början av 1950-talet, inte minst genom det baltiska tillskottet. Till detta kom att alla balter tvingades underkasta sig en kommunistisk diktatur som få kände sympati för, och därtill drabbades av den fattigdom, varubrist och propagandism som var sovjetmänniskornas ständiga följeslagare.

Ingen historiker med självaktning har sådana fyrkantiga, ideologiserade ambitioner som att "göra Sovjet [...] lika ansvarigt för kriget som Tyskland". Det är en orimlig uppgift för historikern att vara domare och balansera den totala skuldbördan för kriget mellan det kommunistiska Sovjetunionen och det nazistiska Tyskland – och andra krigsdeltagare. En sådan tankeoperation innehåller helt enkelt för många variabler. Det betyder inte att historikern bör undandra sig uppgiften att jämföra de båda länderna, ideologierna och systemen, för att studera likheter och olikheter mellan dem i fråga om maktens, ekonomins och kulturens strukturer och utvecklingslinjer, i deras aktioner och reaktioner, läroprocesser, påverkansmönster och inflytanden. Det är just det Palm gör, men med fullständig brist på nyanser och poänger. Och man undrar osökt: varifrån kommer denna fascination hos honom för sådana absoluta historiska värderingar som gör honom benägen att antingen vitmåla den sovjetiska historien eller svartmåla sina meningsmotståndare? Varför inte diskutera historia som vetenskap i stället?

Anklagelsen om politiskt motiverade nytolkningar slår hårt tillbaka mot den som slungar ut den. Man skall akta sig för att tillskriva människor som man uppfattar som meningsmotståndare tolkningar och värderingar som de inte gett uttryck för. Särskilt otrevligt är det att den kritiska analys som jag i många år ägnat den sovjetiska historien skall misstänkliggöras som en ringaktning av och brist på empati för de miljoner sovjetmänniskor som stupade under det stora fosterländska kriget. Distans och närhet måste kunna samsas, även om lärobokens utrymme är begränsat.

Den svart-vita historieskrivning som Palm tillskriver mig är i själva verket hans eget enda vapen. Han bemödar sig inte ens om att göra sina anklagelser koherenta. Han kan i ena ögonblicket erkänna att jag, om än "överraskande" och "ospecificerat", gett utrymme åt Sovjetunionens oerhörda mänskliga och materiella förluster, och de konsekvenser som detta fick för efterkrigstiden, för att i nästa ögonblick hävda att jag reducerar hela denna lidande- och offerhistoria till totalitär efterkrigspropaganda. Ibland kan hans kommentarer bara enkelt avvisas, som när han för att illustrera sin anklagelse om att Sovjetunionen i den nya historieskrivningen framställs som krigsanstiftare på Tysklands bekostnad, påstår att Münchenöverenskommelsen "förpassas till den historiska glömskan". Finns det något mer framträdande syndrom i den moderna historieskrivningen än München 1938?

Det är lika upprörande att bli pådyvld tolkningar av en tidsperiod som inte ens ligger inom den tidsram som jag bär ansvar för i läroboksprojektet. Palm har nogsnamt undvikit att säga något om de perioder i den sovjetiska historien som jag faktiskt skrivit om, vilket rimligen är ett basalt krav att ställa på varje recensent: Chrusjtjovs tövädersepok, Brezjnevs stagnationsperiod, Gorbatsjovs reformera och den postsovjetiska tidens Jeltsin- och Putindecennier. Finns det här inga genomslag för den revisionistiska historieskrivning som jag representerar, kan man undra.

Den "nya" historien är till sist inte alls ny. Det har i den europeiska historieskrivningen i själva verket länge funnits två *master narratives*. Den ena betraktar Molotov-Ribbentroppakten som kulmen på en totalitär mellankrigstid med det nazistiska Tyskland och det kommunistiska Sovjetunionen som huvudaktörer, stundtals i motsättning till, stundtals i samarbete med varandra, både likartade och olikartade, båda extremt våldsorienterade. I den andra berättelsen utgör den stora sammandrabbningen mellan Tyskland och Sovjetunionen från juni 1941 kulmen på mellankrigstidens kamp mellan två oförenliga, i grunden fientliga ideologier och system. Ingen av dem ger stort utrymme åt den tredje länken, det liberaldemokratiska Västeuropa. Sådana historier rymmer förvisso också klichéer och stereotyper, som alla stora berättelser. Ändå framstår de som betydligt mer användbara som utgångspunkt för historisk analys än de som framförs av Lennart Andersson Palm.